

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Módszertani megjegyzések

Kritikát írni nem hálás dolog. Mégis meg kell tennem, a tudomány iránti alázatból. Meg azért is, hogy tanuljon belőle, aki akar.

Az elmúlt években KUGLER NÓRA több, lektorált kötetekben megjelenő tanulmányban publikálta (2015, 2016, 2017) az *-ék* morfémaával kapcsolatos gondolatait mind az adott morféma eredetére nézve, mind a használat módosulását tekintve (a közszóhoz tapadás, illetőleg a személynévhez tapadás időbeliségét tekintve). E tanulmányokban több fontos megállapítást tesz az adott szuffixum lényegére nézve: az M. KORCHMÁROS VALÉRIA által (1995) megállapított „heterogén többség jele” meghatározása módosítandó, hiszen (bár gyakran valóban a heterogén összetételű csoportot jelzi), bizonyos esetekben homogén többséget is kifejezhet (2017: 221), s ezáltal pontosabb meghatározás rá az asszociatív többség többes szám jele kifejezés („az *-ék* elsődleges szerepe nem a többség, hanem az összetartozás kifejezése” – 2016: 61, 2017: 217). Szintén fontosak azok a megjegyzések, amelyeket a köznév + *-ék*, illetve a személynév + *-ék* alkalmazási történetéről ír: időben elsődlegesnek találja a köznév + *-ék* formát (*uram/uraim+ -ék*), s ezt időben követőnek a személynév + *-ék* formát, mely utóbbi forma időben egyre növekvő számot mutat, s ezzel együtt jár, hogy az értéktelítő konstruálást (cím + *-ék*) egyre inkább elnyomja a heterogén konstruálás (2016: 63, 2017: 218). E gondolatokkal és a levezetésekkel kapcsolatban azonban akad némi módszertani ellenvetés. (E kritikában nem érintem az *övék*-kel kapcsolatos gondolatmenetet, mely a tanulmányok értékes része, és magam is valószínűnek tartom a névmásnak a szerkezet kialakulásában játszott szerepét, továbbá szintén nem érintem az *-ék* szövégeken levő *-ék* főnévképző analogikus hatásának az innovatív példák kialakulásában játszott szerepét (amelyről viszont nem vagyok meggyőződve). Az alábbi sorok megírására az is bátorított, hogy KUGLER NÓRA maga is szükségesnek tartja a kritikai megközelítést (vö. 2017: 212, 5. jegyzet).

1. A szakirodalmi tájékozódás. Figyelmem azért akadt meg a témán, mert 1999-ben magam is foglalkoztam az adott szuffixum történetével. Mégpedig annak a sorozatnak az első kötetében, amelyben KUGLER NÓRA (2017) tanulmánya is megjelent. Láthatóan a szerző ezt nem ismerte, mert ha ismerte volna, esetleg nem tárgyalta volna a MÉSZÖLY-féle magyarázatot (az *-ék* ragos eredetét) mint lehetségest (2015: 95, ill. „nem vetem el”: 2017: 214). Azért sem lett volna baj ismerni ezt az írást, mert ebben hivatkozom SZABÓ GÉZA tanulmányára (1983), aki R. KORCHMÁROS előtt 12 évvel megírta e morféma jel voltát (szemben az akkoriban uralkodó képző-felfogással), és aki 20 évvel MORAVCSIK előtt már megírta és számos példával igazolta, hogy ez „szociális többsítő jel” (1983: 46–47).

2. Az adatok felhasználása. Az időrend. A nyelvtörténeti következtetések (többnyire) adatokon alapulnak. A vélt folyamatok lejátszódására, azok illusztrálására, következtetése-

ink alátámasztására fontos, hogy lássuk az adatok időrendi sorát. KUGLER NÓRA megállapítja, hogy az *-ék* többesszámjel a középmagyar korban jelentkezik, az erre vonatkozó adatokat pedig két nagy adatbázisból meríti. Ezt az adatbázist mindhárom tanulmányában bemutatja (2015: 90, 2016: 60, 2017: 215–216), 16–18. századi (illetőleg 1526–1772 közötti) mintának nevezi. Nem találjuk meg azonban egyik tanulmányban sem ezen adatok időrendi sorát. Így aztán a folyamat általa adott lefolyását (cím + *-ék* → személynév + *-ék*) elhihetjük, ha akarjuk, de nem látjuk bizonyítva. Annál is inkább, mivel (és itt megint nem lett volna baj, ha ismerte volna azt, amit én írtam) más adatbázisok felhasználása esetleg más eredményt hozott volna. A Székely oklevéltár (1983) első kötete például több, 16. századi adatot tartalmaz a személynév + *-ék* formára (vö. HEGEDŰS 1999: 68–69). A Székely oklevéltár kapcsán pedig áttérhetünk a következő pontra.

3. Legalább olyan fontos, mint az időrend, a felhasznált korpusz jellege. Nem mindegy ugyanis, hogy azok az adatok, amelyeket felhasználok, milyen beszélői körből származnak. Ha a magam falusi paraszti körben elsajátított alapnyelvére gondolok, akkor teljes természetességgel mondom (és mondták az ottaniak) a következőt: *egy lovaskocsi áll a Mukáék / Muka Jánosék előtt*. De teljesen furá lenne azt mondanom ebben a környezetben, hogy *egy lovaskocsi áll a Muka uramék előtt*. A népi nyelvhasználat ma is gyakran eltér a standardtól, régebben is részben elkülönült az úri, nemesi nyelvhasználattól, és még jobban elkülönült ennek a levelezésben, irodalmi szövegekben meglevő, gyakran stilizált nyelvtől. Ezt a különbséget mutatja a Székely oklevéltár is a gyakran egyes szám első személyben lejegyzett tanúvallomásokban. Az a két korpusz, amelyből KUGLER NÓRA adatait meríti, csak részben (mégpedig igen kis részben) származik a beszélt nyelvet használó beszélőktől. Noha feltűnt a szerzőnek, hogy a két adatbázis nem ugyanazt a képet adja: a TMK. lényegesen több személynév + *-ék*-es adatot közöl (40%), míg az MHC. vegyes korpusza,¹ melyben erőteljes az irodalmi művek aránya, csak elenyésző személynév + *-ék*-es adatot ad (2015: 90, 8. jegyzet, illetve 2017: 217), nem szűri le az általánosítás ebből adódó problémáját, főként az MHC.-re alapozva általánosít, amikor a változás irányáról szól.

4. Az adatok (és a hivatkozás) hitelessége. Az *-ék* eredetét illetően a leginkább elfogadott magyarázat: *-é* birtokjel és *-k* többesszámjel összekapcsolódása következtében jön létre. KUGLER NÓRA figyelembe veendőnek tartja az *-ék*-nek a T/3. személyű birtokos személyjelből való származhatóságát is (2015: 95, 2017: 213, 220, 221). Meglepő kijelentése „a többes számú, harmadik személyű birtokos személyjelnek *-ék* változata is létezett” (2016: 60) szemben áll minden eddigi ismeretünkkel a birtokos személyjel T/3. alakját illetően. Ebben a személyjelben ugyanis nincs személyre utaló elem, a benne levő magánhangzó csupán tövéhangzó (/kötőhangzó/előhangzó), s mint ilyen, rövid (vö. BENKŐ 1980: 196–202; KOROMPAY 1991: 276–277, 1992: 335–336). Az a példa (Kesztk. 18: *zywekbe*) is rövid magánhangzós, amelyet KUGLER tévesen hosszúnak olvas. Ez utóbbi adat való-

¹ Middle Hungarian Corpus (KUGLER 2016: 70). „A korpusz pontos mérete 5 185 663 szövegszó a forrásjelzésekkel együtt. A »vegyes korpuszt« a MEK (<http://mek.oszk.hu/>), a Magyar Irodalmi és Könyvelv Nagyszótárának korpusza / Magyar Történelmi Korpusz (<http://www.nytd.hu/hhc/>), valamint az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténelmi Intézet Reneszánsz kutatások Posztgraduális Központja által digitalizált Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény (<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/corpus.htm>) szövegeiből állította össze Mártonfi Attila” (KUGLER 2015: 90; 6. lábjegyzet).

ban azt jelenti 'szívükbe', de olvasata nem [szívékbe], hanem [szívekbe/szívékbe] lehet. Ráadásul ehhez idézi KOROMPAY KLÁRÁT a nyelvtörténeti kézikönyvből (1991: 277) úgy, mintha KOROMPAY is ezt állítaná. Pedig erről szó sincs. Az ómagyar korból tehát csak rövid magánhangzós változatokat ismerünk (vö. KOROMPAY példáit, illetve azt a néhány példát, amelyet részben a kódexekből, részben a világi levelezésből közlök: 2014: 196–197). Ha a középmagyar korra tekintünk, akkor sem találunk hosszú magánhangzós alakokat a T/3. személyben. Csak rövid magánhangzó van északkeleten (a korai középmagyarra vö. DEMJÁN–GUITMAN 2017: 42, a késeire vö. RÉVAY 2010: 59–60), a nyelvterület északi vidékein (Nógrádban) a 17. században (vö. GRÉCZI-ZSOLDOS 2007: 32, 102), Sopron megyében a 16. század végén (ABAFFY 1965: 153), Székelyföldön szintén a 16. század végén (HEGEDŰS 1986: 213).

KUGLER NÓRA tézisének alátámasztására egyetlen példát hoz a tanulmányokhoz bevont korpuszból („*Fészkékét* formályák” – 2015: 95, 2017: 213), melyben a *fészkékét* jelentése 'fészküket' lenne. Még ha elfogadjuk is hitelesnek az adat illetően lejegyzését, erős gyanúnk van az olvasati értelmezéssel kapcsolatban. A korabeli helyesírási következetlenségekkel kapcsolatban ugyanis: „Gyakran találunk rövid magánhangzóra utaló betűt nyilvánvalóan hosszú magánhangzó jelölésére, és hosszú hangzó jelét teljesen indokolatlan helyzetekben. Ugyanazon szóalak jelölésében sem tapasztalunk következetességet e szempontból” – írja NÉMETH MIKLÓS (2004: 25) egy 1769-es szegedi lejegyzés kapcsán, melyből néhány példa kiválóan bizonyítja a lejegyzési következetlenséget: „*á némés varasnak*” (136), *bállágel* 'ballagi el', *ballagot* 'ballagott' (137). Mivel összesen egyetlen adatot hoz fel a szerző a tétel bizonyítására, igazán fontos lenne a forrás pontos megjelölése. Akkor ellenőrizhetővé válna, hogy a forrás teljes anyagában hogyan van jelölve a birtokos személyjel T/3. alakja, csak ez az egy példa van-e a hosszú magánhangzós változatra, vagy esetleg több is, talán mindegyik T/3. alak ilyen. És ha mindegyik T/3. ilyennek találtatnék, még akkor is fontos lenne a forrás teljes helyesírásának az elemzése (hogy a hosszú *é*-t nem a zárt *ē* jelölésére alkalmazta-e). Fontos lenne megnézni, hogy az adott szerzőtől ismerünk-e más szöveget, és abban is hosszú magánhangzót találunk-e a T/3.-ban. És ha minden felvetett kérdésre igenlő választ kapnánk, még akkor is felmerülhet, hogy nem egy idiolektus megjelenítése-e a hosszú *é*-s változat. Tovább kellene nyomozni: melyik nyelvjárásba tartozik az idézett forrás szerzője, ismerünk-e korabeli szerzőt ebből a nyelvjárásból, mit mutat e másik szerzőnek a nyelvéllapota, továbbá mutat-e ez a nyelvjárás ma is hasonló példákat? És még ha minderre is igen lenne a válasz, még akkor is maradnának kételyeink arra nézve, hogy egyetlen nyelvjárás sajátos alakja mintaként szolgáltathatna-e a feltett változásra.

Kulcsszók: kritika, nyelvtörténet, a nyelvi adatok kezelése, hitelesség.

Hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1965. *Sopron megye nyelve a XVI. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 DEMJÁN IZABELLA – GUITMAN BARNABÁS 2017. *Ez levél adassék az bártfai bíró kezébe. XVI. századi magyar nyelvű levelek a bártfai városi levéltárból*. Attraktor Kiadó, Máriaesbnyő.
 GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ 2007. *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján.

- HEGEDŰS ATTILA 1986. Székelyudvarhely XVI. század végi nyelve a Székely Oklevéltár alapján. *Magyar Nyelv* 82: 210–215.
- HEGEDŰS ATTILA 1999. Az -ék képző (jel? rag?) és a tágabb külső helyviszony történeti-nyelvjárási összefüggése. In: BÜKY LÁSZLÓ – FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* I. József Attila Tudományegyetem, Szeged. 67–73.
- HEGEDŰS ATTILA 2014. Alaktörténeti problémák. *Magyar Nyelv* 110: 196–202.
- M. KORCHMÁROS VALÉRIA 1995. Az -ék többesjel! *Néprajz és nyelvtudomány* 36: 295–308.
- KOROMPAY KLÁRA 1991. A névszójelezés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana* I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 259–283.
- KOROMPAY KLÁRA 1992. A névszójelezés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1. Akadémiai Kiadó, Budapest. 321–354.
- KUGLER NÓRA 2015. *Uramék, uraimék*. In: BÁRTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – KOCSIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE BTK, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 89–96.
- KUGLER NÓRA 2016. A többség -ék morfémás jelölésének nyelvvaltozási folyamata (Kettős mozgások a mintázat jelentésváltozásában). In: LADÁNYI MÁRIA – HRENEK ÉVA szerk., *A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai*. ELTE BTK, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 51–71.
- KUGLER NÓRA 2017. Az -ék többesjel kialakulása az adatok tükrében. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 9. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. 211–222.
- NÉMETH MIKLÓS 2004. *Nyelvjárási, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írónoki nyelvvaltozatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RÉVAY VALÉRIA 2010. *A nyelvhasználat szintjei a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZABÓ GÉZA 1983. Egy jelentéskategória néhány nyelvtani összefüggése a mai magyarban. *Magyar Nyelv* 79: 42–47.
- TMK. = Ó- és Középmagyar Történeti Magánéleti Korpusz. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. <http://tmk.nytud.hu/> (2018. 04. 02.)

Methodological remarks

In this brief paper, the author offers a critical discussion of three papers by Nóra Kugler as a point of departure in order to air his own views on generalizable procedures of reasoning in historical linguistics: on the necessity of self-orientation in the relevant literature, on the importance of setting up the proper chronology of the data, on a critical approach in data manipulation, and on using a historical sociolinguistic perspective.

Keywords: critical discussion, historical linguistics, the handling of linguistic data, authenticity.

HEGEDŰS ATTILA
Pázmány Péter Katolikus Egyetem